

Nya Åminne bruk

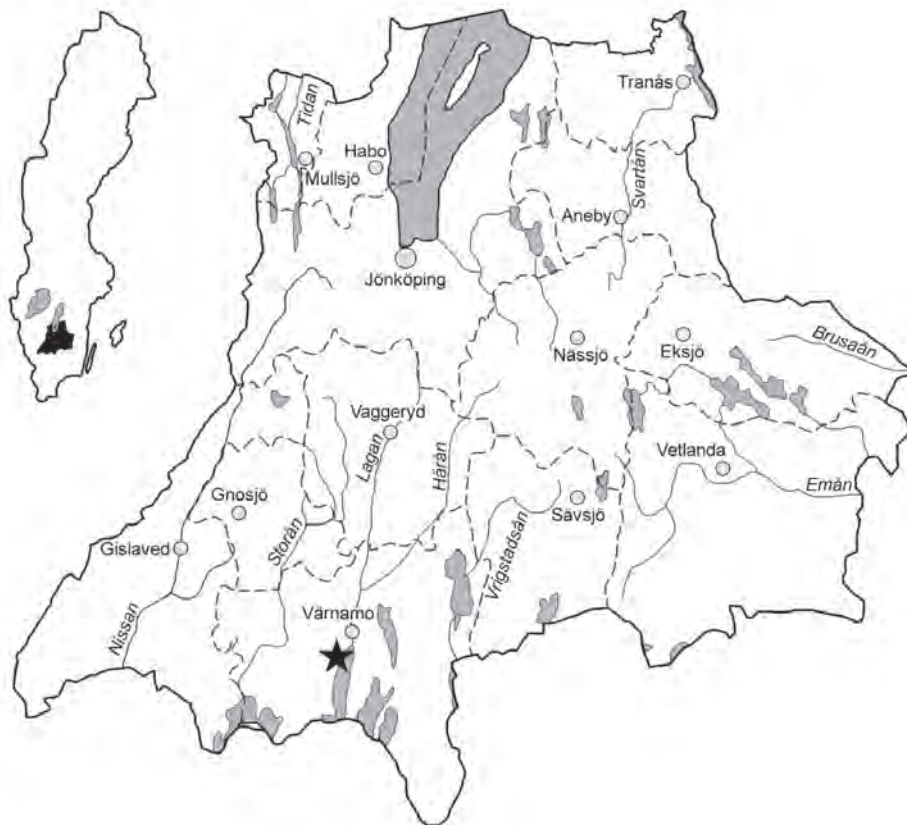

Antikvarisk medverkan i samband med
restaurering av skorsten på masugn

*Värnamo socken i Värnamo kommun,
Jönköpings län*

Nya Åminne bruk

Antikvarisk medverkan i samband med
restaurering av skorsten på masugn

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2014

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte	6
Historik.....	6
Historik och beskrivning av masugnen.....	9
Beskrivning inför åtgärder.....	11
Vidtagna åtgärder.....	14
Sammanfattning.....	16
Administrativa uppgifter.....	17
Referenser.....	17

Bilagor

Bilaga 1. Materialspecifikation

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Masugnen från söder i december 2013.

Inledning

Sommaren 2013 anlidade Stiftelsen Åminne Bruk Bygg och Geo-konstruktioner AB (BGK), Huskvarna, för en besiktning av skorstenen på masugnen. Utifrån besiktning från mark med kikare lämnades den 14 september 2013 ett utlåtande med åtgärdsförslag. Efter samråd med länsstyrelsen kontaktades Jönköpings läns museum för diskussion om restaurering av skorstenen. Antikvarie från läns museet företog en syn den 18 december 2013 och diskuterade omfattning på restaurering och upplägg. En ny besiktning från skylift företogs den 13 februari 2014 med RM-Bygg, Kalmar, antikvarie och stiftelsens ordförande, varefter ett slutligt program kunde upprättas. Restaureringen av skorstenen genomfördes från augusti till oktober 2014 av Bröderna Bergströms Bygg AB, Halmstad. För antikvarisk medverkan i projektering och genomförande svarade Jönköpings läns museum genom antikvarie Robin Gullbrandsson. Slutbesiktning ägde rum den 13 oktober 2014.

Syn av skorsten i februari 2014.

Syfte

Arbetena syftade till säkring av skorstenens fortbestånd i befintligt utförande genom omfogning och komplettering av saknad eller skadad sten m.m. Rapporten syftar till att vara en dokumentation av arbetena, material- och metodval samt byggnadshistoriska iakttagelser.

Historik

Det småländska sjömalmsbruket Åminne anlades ursprungligen 1826 vid Källundasjön i Kärda socken. 1899 omlokalisades masugnen till stranden av Vidöstern, som utgjorde brukets främsta malmtäkt. Hyttan fick därmed en strategisk placering mellan sjön och den nydragna Skåne-Smålands järnväg. Den nya platsen benämns i handlingar och dokument från sekelskiftet 1900 Ferrum - latin för järn - och masugnen kallades Ferrums masugn. Det nya namnet slog dock aldrig igenom, utan blev i stället Nya Åminne. Hyttan var mycket modern för sin tid, konstruerad av ingenjören

Janne Bergström, Falun.

1907 brann gjuteriet i Kärda, och 1908 påbörjades uppförandet av helt nya verkstadsbyggnader i anslutning till masugnen. Ritningar och konstruktioner utfördes även denna gång av ingenjör Janne Bergström, Falun. Bruket ombildades till aktiebolag, med familjen Lilliecreutz som majoritetsägare. Som driftsingenjör anställdes 1909 Oskar K Larsson, och han förblev vid bruket till krisåret 1920.

Den första perioden i Nya Åminne synes ha varit framgångsrik. Det tackjärn som baserades på sjömalm höll en hög kvalitet och efterfrågades även för export. Åminnejärnet ansågs vara lättflytande, och lämnade ett särskilt jämnt och finkornigt gjutgods som var lätt att bearbeta för maskindelar och andra finare detaljer. Tyngdpunkten i tillverkningen gick alltmer över från hushållsgods mot maskiner och maskindelar. 1916 hade man i gjuteriet övergått till att gjuta delar till Bolinder-motorer; ljuddämpare, tändkylor, cylindrar och kolvar. En rad stora företag hade Åminne Bruk som leverantör av gjutgods - L M Ericson, Jonsered, 1925 blev Jönköpings Motorfabrik kund på motorgods från Åminne. Motorgodstillverkningen fortsatte tills Åminne bruk 1937 övergick i Husqvarna-koncernen. 1921 gick Åminne Bruk i konkurs och under ett par år låg verksamheten mer eller mindre nere. Företaget rekonstruerades 1922 med Sydsvenska Banken som ägare och firma konsul Thomée i Malmö som huvudintressent. Från mitten av 20-talet var gjuteriet åter igång. I samband med att driften togs upp försäkrade sig bruket om en varaktig och tillräcklig elförsörjning, genom att 1925 ansluta sig till den kraftledning som byggdes ut av Hörle Bruk AB. Tidigare hade fabriken klarat sig med den elström som kunde alstras via egna ångmaskiner och generatorer

Bruket fortsatte med tillverkning av traditionellt handelsgjutgods som spisar, väffeljärn m m. Från 1926 tillverkades gräsklippare av märket Åminne och Herba, väggventiler och gjutna delar till värmepannor. 1934 övergick företaget helt i konsul Thomées ägo, och samma år blåstes masugnen för sista gången. Vidösterns sjömalm ansågs utfiskad, ett av mudderverken hade sjunkit och tackjärnsproduktion visade dålig lönsamhet.

1937 övergick Åminne Bruk i Husqvarna Vapenfabriks ägo. Tillverkningen inriktades på underleveranser av gjutgods till Norrahammars Bruk, som sedan 1917 ingick i Husqvarna-koncernen. Verkstadsavdelningen fick en minskad betydelse, med undantag för en tioårsperiod då mangeltillverkningen flyttades från Norrahammar till Åminne. Gjuteriet framställde både så kallat bullformat gjutgods och handformningsgods, under efterkrigstiden allt mer med inriktning på handformat kvalitetsgjutgods. Åminne Bruk blev en viktig

leverantör av delar till den svenska verkstadsmaskinindustrin, som hade sitt centrum i Värnamo.

30-årsperioden under Huskvarna-koncernen innebar en upp- rustning med stora investeringar och ombyggnader av fabriken. Södra delen av den jättelika verkstadshallen avdelades och lades till gjuteriet, och i en följande etapp 1948 lades ett golv i nivå med hallens läktare, varigenom en övervåning bildades, som kunde utnyttjas som hopsättningsverkstad och senare som modellvind. Renseri och hopsättningsverkstad förlades i den västra längan och modellsnickeriet förflyttades till magasinsbyggnaden på gården. Genom inbyggnad av ljusgården skapades lokaler för tvätt- och omklädningsrum. 1950 skedde en större tillbyggnad för gjuteri och kärnmakeri, uppförd med moderna betongtakkonstruktioner men utseendemässigt i överstämmelse med den ursprungliga fabriken. En rad andra moderniseringar skedde också av maskinutrustning, installation av tryckluftskompressor för att driva maskinparken, aerotemperaggregat för lokalernas uppvärmning m m.

Från och med 1964 skildes Åminne Bruk åter från Huskvarna Vapenfabrik. Företaget övertogs av Arne Gramler, som tidigare varit platschef i Åminne. Brukets inriktning på handformat gjutgods gav 1969 det prestigefyllda uppdraget att gjuta huvudspiran och sidotornen vid Riddarholmskyrkans restaurering. Mekanisering och modernisering av gjuteriet genomfördes, men trots detta drabbades företaget 1971 av konkurs. Ny ägare blev AB David Jarl, som köpte firman efter en överenskommelse med Värnamo kommun. Jarl gjuteri i Värnamo lades ned och arbetsstyrkan flyttades över till Åminne, där även en del av den tidigare personalen kunde återanställas. Företaget tillverkade verkstadsprodukter av skilda slag fram till konkurs och Åminne Bruk slutliga nedläggning 1992. Den hårda utländska konkurrens som i början av 1990-talet drabbade Åminne Bruks kunder inom maskintillverkningsbranschen var en av orsakerna till företagets problem.

Efter hyttans nedblåsning fortlevde gjuteriverksamheten vid Åminne bruk fram till 1992. På 1970-talet väcktes en lokal opinion för mas- ugnens bevarande, och en restaurering genomfördes 1982 – 1983 med stöd av Riksantikvarieämbetet. Efter gjuteriets nedläggning 1992 vidgades bevarandefrågan till att omfatta hela industrimil- jön och 1995 bildades en intressegrupp för Åminne Bruk, med representanter för läns museet, länsstyrelsen, Värnamo kommun, samhällsföreningen Åminne Gille, Metall Avd 114 samt ägaren Magnus Möller, Bruksgården AB. 1997 ombildades arbetsgruppen till Föreningen Åminne Bruksmuseum. Föreningen blev därefter drivkraften i att utveckla Åminne till ett industrihistoriskt besöks- mål, i samarbete med ägaren till fastigheten.

Masugnen från öster, fotograferad under tidigt 1900-tal. Notera det lilla takfallet som fortsätter runt basen på skorstenen. Ur "Åminne - människor och maskiner".

Efter ägarens plötsliga bortgång bildades våren 2006 Stiftelsen Åminne Bruk för att äga och förvalta fastigheten med befintliga anläggningar och inventarier. Stiftare är Värnamo kommun, Jönköpings läns museum, Föreningen Åminne bruksmuseum samt Samhällsföreningen Åminne Gille. Stiftelses ändamål är att bevara och vårda industriminnet Åminne Bruk samt driva ett aktivt och levande industriminne över järnhanteringen i ett småländskt perspektiv.

I september 2006 beslutade länsstyrelsen att förklara Nya Åminne bruk för byggnadsminne, och skyddsbestämmelser upprättades för anläggningen.

De omfattande restaureringsarbetena påbörjades på senhösten 1995 och har därefter bedrivits med årliga etapper med avslutning av de yttre återställnings- och underhållsåtgärderna på huvudanläggningen under 2002. Under de följande åren har kolladan, magasinet och andra anläggningar på bruksområdet åtgärdats.

Historik och beskrivning av masugnen

Masugnen uppfördes 1899 och togs i drift 1900. Den är murad i tegel och 11,8 m hög. Hyttan med masugnen omfattar rådstuga med avbalkat utrymme för sandberedning, hiss, blåmaskinsrum, rum för rörvarmapparat samt maskinrum. Anläggningen består av flera olika kroppar, varav hyttan med masugnen är den mest framträdande och karaktärsskapande delen. Masugnen reser sig högt över de omgivande takfallen.

Masugnen från öster på 1920-talet. Foto: Dan Samuelsson, JLM.

Sockeln på masugnen är murad av kvaderhuggen granit och i murverket syns de förstärkande valvbågarna. Masugnens olika plan nås via en lång trätrappa med flera vilplan. Via det första bjälklaget når man rörvarmapparaten, som värmdde upp blästerluften. På det övre planet tog man via hisstornet in kol, malm och kalk, för att chargera (ladda) masugnen. Masugnens fönster är av gjutjärn och svartmålade. Runt om masugnen finns den lägre rådstugan. Den har en sockel av kallmurad, kvaderhuggen granit, på vilken en stolpkonstruktion har rests. Väggarna är täckta med locklistpanel, som har målats med Falu rödfärg. På norra sidan av hyttan går hisschaktet. Hissen är samtida med masugnen och tillverkades av Finnshyttans Mekaniska Verkstad. Hissbyggnaden är i likhet med hyttans rådstuga uppförd i en kraftig stolpkonstruktion och väggar har beklänts med rödmålad locklistpanel.

Flygfotografi från ca 1935 med masugnen från söder. Notera att sydfasaden är putsad och att stegen saknas. JLM.

Takfallen på masugnen och hyttan är täckta med sinuskorrugerad plåt. Ursprungligen låg det ett enkupigt lertegeltak på öppen läkt. Eftersom tegeltaket sannolikt ersattes med plåt redan under 1930-talet, valde man i samband masugnens restaurering på 1980-talet att lägga ett nytt plåttak istället för att återgå till lertegel. Masugnen restaurerades med stöttning av länsstyrelsen år 2000, vilken inbegrep bl.a. masugnspipan och fasaderna, dock ej skorstenen.

Skorsten och parti av sydfasad före arbetena.

Skorstenen från söder. Notera plattjärnet och staget som burit ett mindre takfall runt skorstensbasen.

Beskrivning inför åtgärder

Den kvadratiske skorstenspipan är uppförd av till stor del hårdbränt tegel av formatet 230x60x100 mm. Teglet är rött, till stor del mörkrött, men en del ljusrött tegel finns. Enstaka tegel har stämplat ”V. M. 1,6”, troligen innebär detta att teglet levererades av Värnamo tegelbruk. Stenen är murad med helsida och i vartannat varv koppända utåt. Cirka 20 tegelstenar är skadade av frostsprängning, enstaka är lösa eller bortfallna. Teglet är fogat med ett till stor del urlakat och bortfallet svagt kalkbruk. Vid okänt tillfälle har lagningar utförts med ett cementhaltigt bruk. På murkrönet ligger en betongkaka som är vittrad i kanterna. En huv av svartlackerad plåt är monterad i samband med omläggningen av taket på 1980-talet, denna är i gott skick. Ursprungligen fanns en tälttaksformad plåthuv. På 1980-talet monterades även bristfälligt utförda plåtanslutningar mot takfallen. Skorstenspipans hörn är förstärkta med vinkeljärn av stål som hålls på plats av vertikala bultade rundstag. På södra sidan är en stege (uppsatt någon gång efter 1935 av fotografi att döma) som nedtill har släppt från fasaden. Allt stål är rostangripet. I höjd med takfoten

Befintliga fogar är bortfallna eller urlakade i stor utsträckning. Enstaka stenar är frostsprängda, lösa eller bortfallna. Ståljärnen är rostangripna liksom stegen.

Parti med äldre kalkbruk och tegel stämplat V.M. 1,6, troligen från Värnamo tegelbruk.

Felaktigt utförda plåtanslutningar mot takfall.

Skorstenskrönet med betongplombering och sentida plåthuv i god kondition.

löper ett plattjärn runt skorstenen, vilket hållits på plats av ett stag, hopfogningen med detta har släppt. Ursprunglig funktion för järnet var att bära upp två små takfall runt skorstenen. Dessa takfall syns på ett odaterat foto, men är försvunna redan 1916.

Södra tegelfasaden på masugnen är putsad med ett rent luftburet kalkbruk utan pigmentering. Putsningen som gjordes kring 2000 är utförd i ett enda påslag utan grundningsbruk. I anslutning till skorstenen och det vänstra fönstret är stora ytor med bortfall, därtill finns bom över hela fasaden. Troligen blev södra fasaden putsad mycket tidigt för att skydda murverket, ytan är putsad åtminstone på foto från 1920-talet.

Uppstart av arbetena i augusti 2014.

Vidtagna åtgärder

Kvarvarande lösa fogar på skorstenen kratsades ur. Enstaka hårda fogar lämnades kvar. Teglet rengjordes med lätt vattenblästring. Utfallna och kraftigt vittrade tegelstenar ersattes med nya av samma dimensioner, likaså hårdbränt rött tegel. Lösa tegel återfästes. Hela skorstenen omfogades med naturligt hydrauliskt kalkbruk (NHL 3,5 St Astier leverantör Målarkalk AB), gråpigmenterat för att överensstämja med fogbruk på övriga masugnen (STA P 20 095). Vittringsskador längs kant på betongplombering på krönet lagades med bruk. Allt stål stålborstades och behandlades med blymönja och därefter två strykningar med svart rostskyddsfärg (Plomb). Stegen förankrades och fogades ihop med bultförband, likaså staget till takfotens plattjärn. Nya plåtanslutningar mot takfall gjordes av svartlackerad plåt.

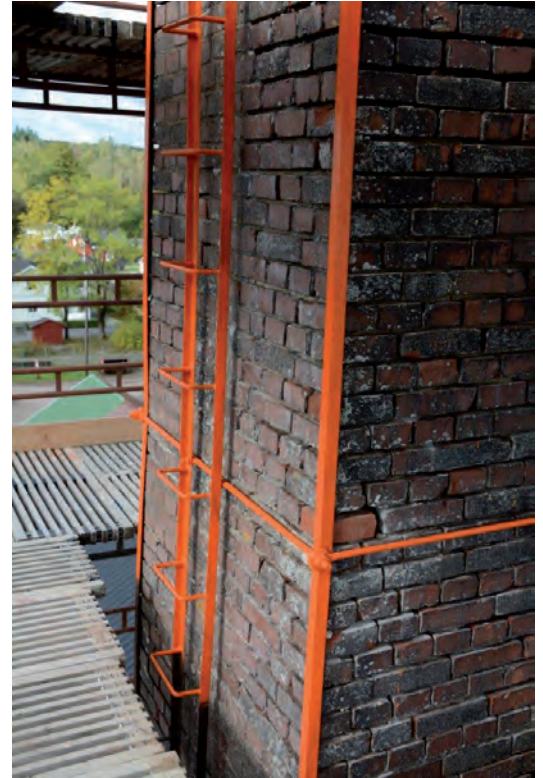
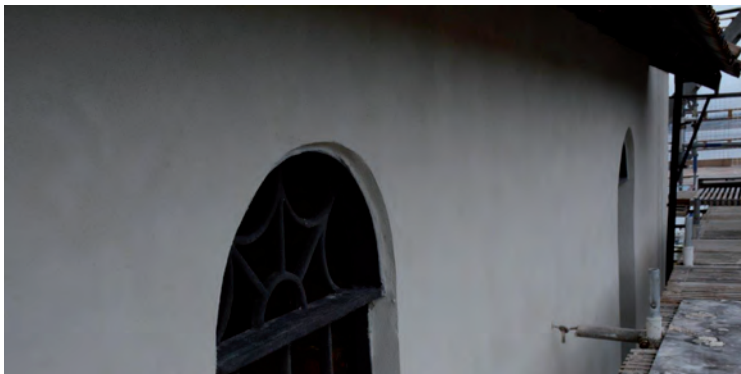
Hårdbränt kompletteringstegel.

All puts höggs ned från södra fasaden. Ny puts byggdes upp med hydrauliskt kalkbruk i tre påslag: grundningsbruk Hhk 100/400

Skorstenen efter byte av skadat tegel, omfogning och målning av stål.

(Weber), utstockningsbruk Hhk 35/65/500 (Weber) och brädriven ytputs naturlig hydraulisk kalk NHL (St Astier), svagt grågult pigmenterad (STA P 30 004) för att harmoniera med övriga putsade ytor och fogbruk.

Grundning med blymönja på stål.

Ovan: nya plåtanslutningar mot takfall. T.v. ny puts.

Masugnen efter avslutade arbeten. Foto: Bröderna Bergström Byggnads AB.

Sammanfattning

Skorstenen på Åminne masugn har omfogats i sin helhet med naturligt hydrauliskt kalkbruk. Endast enstaka tegelstenar behövde bytas. Stålomfattningar och stege har behandlats med blymönja och rostskyddsfärg. Hela södra fasaden på masugnen fick omputsas på grund av felaktigt utförande på gamla putsen, vilken bestod av enbart ett påslag med luftkalk. Ny putsning gjordes i tre påslag med hydrauliskt kalkbruk. Arbetena är utförda med traditionella metoder och material.

Bilaga - Materialspecifikation

Bröderna Bergströms Byggnads AB

Stiftelsen Åminne Bruk
c/o William Nilsson
Värnamovägen 26
331 94 VÄRNAMO

Angående renovering av skorsten samt puts och måleriarbeten Material och arbetsdokumentation på Åminne Bruk

Förarbeten

Utkratsning fogar på skorsten
Nedtagning befintlig puts mot söder.
Renskrapning – stålborstning på stålstegar och förstärkningsbeslag.
Rengöring av tegelstomme med vattenbläster
Uttag av skadade tegelstenar på skorsten

Utförande

- Imurning av "nytt" hårdbränt rött tegel med mått lika befintliga
- Putsarbeten genom grundning, utstockning och ytputs
- Omfogning av hela skorstenen
- Målning, grundning och 2 ggr strykning av smidesstegar och beslag

Material

- Rött hårdbränt tegel med samma dimensioner som befintligt från eget lager
- Grundningsbruk Hhk 100/400
- Utstockningsbruk Hhk 35/65/500
- Genomfärgad ytputs NHL STA P 30004
- Fogbruk till skorsten, pigmenterad NHL-bruk STA P 20095
- Grundfärg äkta blymönjefärg
- Rostskyddsfärg Plomb

Bruksleverantör : Målarkalk AB, Hyllinge

Halmstad 2014-10-14

Jarl Fager

Besöksadress	Postadress	Telefon	Telefax	Postgiro	Bankgiro	Org. nr
Bröderna Bergströms Byggnads AB Rundan 1	Box 4124 300 04 Halmstad	035 - 17 66 00	035 - 17 66 09	79 00 53-3	5089-3049	556558-1294

Under 2014 restaurerades skorstenen på byggnadsminnet Nya Åminne
bruks masugn.

